

Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti

Serkan ERDAL ^(*)

Özet: Osmanlı toplumu 23 Temmuz 1908 tarihine kadar temel hak ve hürriyetlerden (düşünce, haberleşme, basın-yayın, toplanma, dernek kurma vs.) mahrumdu. Meşrutiyet'in iadesi ve anayasanın yeniden yürürlüğe konması, bir yandan bütün Osmanlı vatandaşlarına temel hak ve hürriyetlerden yararlanma fırsatı verirken diğer yandan da imparatorluğun değişik yerlerinde herhangi bir yasal sınırlamaya tabi tutulmaksızın kurulan çeşitli siyasal ve toplumsal örgütlenmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Devletinde sanatın gelişmesine yardımcı olmak amacıyla kurulan ve mütareke yıllarına kadar varlığını sürdüren fakat kökenleri çok daha eskiye uzanan Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin tarihsel gelişimini ve siyasal evrimini incelediği amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti, sanatkâr, işçi, cemiyet.

Ottoman Sanatkâran Association

Abstract: Ottoman society was destitute of fundamental rights and liberties (ideology, communication, press, gathering, forming association, etc.). Restoring of constitutionalism and constitutional law, on the one hand, gave an opportunity for Ottoman citizens to benefit from fundamental rights and liberties, on the other hand, it led up to the formation of various political and social organizations which were established in different places of the empire without any legal restriction. The aim of this study is to analyse the historical development and political evolution of Ottoman Sanatkâran Association which was established during the Second Constitutional Period in order to help the developmental process of art in Ottoman Empire and continued to exist until the period of armistice but the roots of which went long way back.

Keywords: Ottoman Sanatkâran Association, artisan, worker, society.

^{*)} Dr., Atatürk Üniversitesi Orta Doğu-Orta Asya ve Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi.
(e posta: serkan.erdal@atauni.edu.tr)

Giriş

23 Temmuz 1908 yani Meşrutiyet'in iadesine kadar Osmanlı toplumu düşünce, ifade, haberleşme, basın ve toplantı özgürlüğü gibi temel hak ve hürriyetlerden mahrumdu. Buna bağlı olarak siyasi partilerin, meslek birliklerinin, sendikaların ve sivil toplum örgütlerinin kurulması da yasaklanmıştı. Bundan dolayıdır ki bu tarihten önce kurulmuş olan partiler, dernekler ve cemiyetler faaliyetlerini ya gizli bir şekilde ya da hayır kurumları şeklinde yürütmüşlerdir.

1866 yılında İstanbul sosyetesine mensup kişiler ve yabancı zenginler tarafından kurulan *La Soci t  Operaia Italiana, Ami du Travail, Omonia* adlı dernekler “*fakir iş cilere, din ve milliyet farkı gözetmeksizin iş bulmak ve gerekli iş araçlarını sağlamak*” amacıyla kurulmuş hayır kurumlarıydı (Sencer, 1969: 104). Bu dönemde kurulan ve bazı kaynaklarda (Şişmanov, 1978: 31; Sülker, 1955: 7; Sayılđan, 1972: 26) Osmanlı'daki ilk işçi  rg t  olarak kabul edilen bir diğer hayır kurumu da *Amelperver Cemiyetidir*.¹ 1866 yılında *Grand Orient*'e bağlı *I Prodos* locası tarafından kurulan ve aralarında Türk, Rum ve bazı gayrimüslim hayırsever kişilerin de bulunduğu cemiyet (Güzel, 1981: 43) gerek nizamnamesinde² gerekse 1874 yılı genel meclis toplantısı için basına verdiği ilanda kuruluş amacının “*fakir ve muhtacine iane*” sağlamak olduğunu a ık ca belirtmiştir.

Bu dönemde İstanbul'da İtalyanlar tarafından kurulan çeşitli cemiyetlerin varlığı da bilinmektedir. Bunlardan *İtalyan Amelesi Cemiyeti* adlı kuruluşun faaliyet sahası net olmamakla birlikte,³ *Societa Italiana di Beneficenza* adlı derneğin hayır kuruluşu olduğuna dair çok g cl  deliller mevcuttur.⁴ Bunların dışında sınırlı sayıda da olsa Osmanlı vatan-

- 1) Cemiyetin ismi uzun süre Ameleperver olarak kullanılmıştır. Ancak Erkan Serçe cemiyetin isminin Ameleperver değil Amelperver olduğuna dikkat çekmiştir ki doğrusu da budur (Serçe, 1995: 6).
- 2) Amelperver Cemiyetinin nizamnamesi için bkz. *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 11-13 Şaban 1283/ 19-21 Aralık 1866, No: 556-558. Ruzname-i Ceride Havadis gazetesinde nizamnamenin 15. maddesi yoktur. Sayın Serçe de yukarıda ismi geçen ve Amelperver Cemiyetinin nizamnamesinin çevirisini yaptığı makalede 15. maddenin nizamname metninde olmadığını belirtmiştir. Ancak Takvim-i Ticaret gazetesinde yayınlanan nizamnamede 15. maddenin varlığı, Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinde baskıdan kaynaklanan bir sorun olduğunu göstermektedir. 15. Madde şoyledir: “*Heyet-i idarenin muhasebat-i hariciyesiyle def tir-i sairesini muayene ve tahkik eylemek üzere aza-yı idarenin nasb ve intihabı gününde  c neferden mürekkep olarak bir komisyon-u mahsus tayin olunup, h l sa-i tahkikat vak'asını dahi meclis atide cemiyete beyan edecektir.*” (*Takvim-i Ticaret*, 23 Şaban 1283/ 31 Aralık 1866, No: 48)
- 3) Dernek yöneticilerinin bazı vergilerden muaf olmak amacıyla yapmış olduğu müracaat reddedilerek hayırlı faaliyetlerinin görülmesi üzerine belediye veya h k met tarafından maddi yardım alabilecekleri ifade edilmiştir. Fakat sadece bu bilgiye dayanarak cemiyetin bir hayır kuruluşu olduğunu söylemek doğru değildir (*BOA*, İ. DH. Dosya No: 846 Gömlek No: 67907).
- 4) Türkçeye İtalyan Hayır Derneği şeklinde çevirebileceğimiz, Osmanlı arşiv kayıtlarında ise İtalyan Cemiyet-i Hayriyyesi adıyla anılan derneğe Sultan Abdülhamit 1872 yılında 50 liralık bağışta bulunmuştur. Cemiyet yöneticilerinin “*Gazi Sultan Abdülhamid Han'ın bu sene dahi cemiyete 50 lira ihsanda bulunmasından dolayı*” kendisine teşekkür etmeye karar vermiş olmaları Abdülhamit'in bu cemiyete geçmiş dönemlerde de yardımda bulunduğunu göstermektedir (*BOA*, Y.PRK. EŞA. Dosya No: 16 Gömlek No: 19).

daşlarının kurmuş olduğu bazı hayır cemiyetleri de faaliyet göstermektedir. 1893 yılında İstanbul’da “*işsiz kalan ayakkabı işçilerine özellikle kış aylarında yardım etmek*” amacıyla kurulan Uhuvvet isimli cemiyet de bunlardan biridir (Yıldırım, 2013: 102).

Osmanlı’da modern anlamda kurulan ilk işçi cemiyeti ise 1894–1895 yılları arasında Tophane fabrikalarında çalışan işçilerin kurmuş olduğu gizli *Osmanlı Amele Cemiyeti* veya *Amele-i Osmanî Cemiyetidir*.⁵ Gizli oluşu ve II. Abdülhamid’e karşı takındığı tavırdan dolayı yarı sendikal, yarı siyasal bir görüntü arz eden cemiyet (Toprak, 1993: 242) o sırada Paris’te faaliyet gösteren Jön Türklerle temasa geçmiş,⁶ yabancı basın yayın organları vasıtasıyla Avrupa kamuoyunun dikkatini Türk işçi sınıfının sorunlarına çekmeye çalışmıştır. Ancak II. Abdülhamid’in meşhur hafiyeye teşkilâtı karşısında gizliliğini muhafaza edemeyen cemiyet bir yıl sonra deşifre olmuştur. Kurucularının bir kısmının tutuklanması bir kısmının da sürgüne gönderilmesi üzerine dağılmıştır. Beş altı yıllık sürgün hayatından sonra gizlice İstanbul’a gelen cemiyet üyeleri 1901-1902 yılları arasında cemiyeti yeniden canlandırmaya çalışmışlardır. O sırada İran’da başlayan işçi ve çiftçi ihtilalleri başta olmak üzere Avrupa’daki sosyalist hareketlerle ilgili haberler Türkçeye tercüme edilerek el altından işçilere ulaştırılmış, böylece Türk işçilerinin arasında sınıf bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Topkapı Mezarlığı’nda yapılan gizli toplantıda alınan kararlar, hazırlanan bir beyannameye eklenerek İngiliz, Fransız ve Rus sefaretleri vasıtasıyla Padişah’a da iletilmişti. Fakat kısa süre sonra bu işe ön ayak olanların bir kısmının tutuklanması, aralarında Etem Nejat, Enver ve Osman Abdullah’ın da bulunduğu diğer bir kısmının da Avrupa’nın muhtelif ülkelerine ve ABD’ye (Aydınlık, 1921: 85–86)⁷ gitmesiyle bu tür faaliyetler 1908 devrimine kadar sindirilmiştir.

- 5) Sovyet tarihçisi P. Kitaygorodski ise Osmanlıdaki ilk işçi örgütünün 1893 yılında Tufan Top Fabrikasında çalışan işçiler tarafından kurulan Osmanlı Makinistler Birliği olduğunu iddia etmiştir (*Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, 1979: 136).
- 6) Komintern’in IV. Kongresi öncesinde Doğu Seksiyonu tarafından “*Günümüzde Doğu*” başlığıyla hazırlanmakta olan kitap için Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi’nin kurucularından Ali Cevdet’in Türkiye işçi hareketi hakkında yazmış olduğu raporda cemiyetin yurt dışındaki Türk komünistleriyle bağlantı kurduğu ifade edilmiştir (*TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm I*, CD: 25, Klasör No: 32_36, Belge No: 120).
- 7) 9 Aralık 1909 tarihli Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi’nde yayınlanan “*Amerika’da Osmanlı Tüccarı*” başlıklı makalesinde Etem Nejat iki sene evvel yani 1907 yılında Amerika’da olduğunu belirtmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 26 Teşrin-i sani 1325/ 9 Aralık 1909, No: 10, s. 156). Etem Nejat, Sırat-ı Müstakim gazetesinde yayınlanan “*Amerika’da Müslümanlar I*” başlıklı makalede de “*Amerika’da ikamet ettiğini ve Amerikan kültürünü iyi bildiğini ifade etmiştir (Sırat-ı Müstakim, 17 Mart 1326/ 30 Mart 1910, Cilt: 4, s. 64). Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi’nin 23 Aralık 1909 tarihli nüshasında yayınlanan “Yumurta Ticareti” başlıklı makalede de “birkaç sene evvel Marsilya’da bulunduğum esnada Marsilya’daki Osmanlı yumurta tüccarlarıyla epeyce münasebet peyda etmişim” cümlesi Etem Nejat’ın bir süre de Fransa’da kaldığını göstermektedir (Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 10 Kânun-i evvel 1325 / 23 Aralık 1909, No: 12, s. 190). 1908 yılına kadar Avrupa ve Amerika’nın muhtelif şehirlerinde yaşayan Etem Nejat, Meşrutiyet’in iadesinden iki ay sonra Eylül 1908’de Türkiye’ye dönmüştür (Etem Nejat (Basım yılı yok). *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*. İstanbul, s. 27).*

1-) Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti

Sultan Abdülhamit tarafından yürürlükten kaldırılan Kanun-i Esasi'nin yeniden ilânı ve 1909 yılında Anayasa'da yapılan bazı değişikliklerle toplanma, cemiyet kurma, basın-yayın faaliyetleri gibi temel hak ve hürriyetler genişletildiği gibi kanun kapsamında güvence altına alınmıştır (Tunaya, 1975: 330-331). Bu durumun doğal bir sonucu olarak ülke genelinde kurulan çeşitli siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, işçi sendikalarının sayısında ve basın yayın faaliyetlerinde gözle görülür bir artış olmuştur.⁸

1894-1895 yılları arasında faaliyetleri dönemin hükümeti tarafından yasaklanan *Amele-i Osmanî Cemiyeti* de bu hürriyet ortamından yararlanarak 1908 yılı Ağustos ayında bu defa sanayi mektebi öğrencileri ve bazı zabıtların de katılımıyla *Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti* adı altında faaliyete başlamıştır. Fakat bu cemiyetin de faaliyetleri uzun ömürlü olmamış, “zabitinin iştiraki ve kanuna âdem-i tevâfuku” nedeniyle kısa süre sonra feshedilmiştir (Aydınlık, 1921: 86).

Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyetinin feshedilmesi üzerine bu defa, kurucularının bir kısmının ortak olması dolayısıyla *Amele-i Osmanî Cemiyetinin* uzantısı olarak kabul edilen *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti* kurulmuştur. İmalât-ı Harbiye Top ve Tüfenk fabrikaları usta ve işçileri tarafından (Fünûn ve Sanâyi, 1910: 79)⁹ 9 Haziran 1910 tarihinde¹⁰

- 8) Bu dönemde basın-yayın faaliyetlerinde görülen artış, bu durumun en güzel örneğidir. I. Meşrutiyet'in ilanından 1909 yılı Ağustos ayına kadar devlet yaklaşık 305 gazete ve dergiye ruhsat vermişken, Meşrutiyet'in iadesini takip eden ilk yılda ruhsat alan gazete sayısı 310 civarındadır. Eksik olmakla birlikte *Ayın Tarihi*'nde yayınlanmış olan “*Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar*” başlıklı liste Türkiye'de basın-yayın faaliyetleri çalışanlar için güzel bir kaynaktır. Bkz. (*Ayın Tarihi*, No: 41, Ağustos 1927, s. 2350–2358, *Ayın Tarihi*, No: 42, Eylül 1927, s. 2451–2457, *Ayın Tarihi*, No: 44, Teşrin-i sani 1927, s. 2650–2654, *Ayın Tarihi*, No: 45, Kânun-i evvel 1927, s. 2810–2816, *Ayın Tarihi*, No: 52, Temmuz 1928, s. 3556–3561, *Ayın Tarihi*, No: 53, Ağustos 1928, s. 3641–3651. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun II. Enternasyonal'e göndermiş olduğu Temmuz 1909-Temmuz 1910 tarihleri arasında kapsayan bir yıllık faaliyet raporunda da halkın toplanma ve dernek kurma hakkını nasıl ve niçin kullandığı şu cümlelerle ifade edilmiştir: “*Devrimden hemen sonra hiçbir programa sahip olmayan birçok kulüp kuruldu. Bu yeni örgütlerin üyelerini bir araya getiren hiçbir ortak çıkar yoktu. Bu örgütler sadece dernek kurma hakkını kullanmak için kurulmuştur.*” (Haupt, 1963: 131)
- 9) Cemiyetin kurucularından bazıları şu isimlerden oluşmaktadır: Fişek Fabrikası ustabaşısı Hasan Musluhittin Bey (Reis), İmalât-ı Harbiye Atölyesi kontrol memuru Numan Usta, Fişek Fabrikası'nda torna ustabaşısı Kâzım Bey, Fişek Fabrikası tornacılarından Osman Ahmet ve Boşnak Hasan beylerdir (Arıç, 1996: 28-29). Yılmaz Elmas ise cemiyetin, fabrikaların, özel sanat yurtları ve tezgâhların aydın sanatkârlarından, ustalarından ve ustabaşılardan kurulduğunu ifade etmektedir (Elmas, 1975: 46). Sanayi dergisinin 28 Şubat 1917 tarihli 10. sayısında ise Tophane Tüfek Fabrikası Şube Memuru Süleyman Bey'in Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin reisi olduğu belirtilmiştir (*Sanayi*, Yıl: 3, Sayı: 10, 15 Şubat 1332/ 28 Şubat 1917).
- 10) Cemiyetin kuruluş tarihiyle ilgili bir takım ihtilâflar vardır. Agâh Bey'in İşçi Dernekleri Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada cemiyetin 1910 yılı Nisan ayında kurulduğu belirtilmiştir. (*Aydınlık*, Sayı: 3, 1 Eylül 1921, s. 85) Fünûn ve Sanâyi dergisi ise 14 Temmuz 1910 tarihli 10. sayısında Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti adıyla hayırlı bir derneğin kurulduğunu memnuniyetle öğrendiklerini yazmıştır (*Fünûn ve Sanâyi*, 1 Temmuz 1326/ 14 Temmuz 1910). İbrahim Pertev Bey ise tam tarih vermemekle birlikte cemiyetin 1910 yılında kurulduğunu belirtmiştir (*Sanayi*, Yıl: 3, Sayı: 10, 15 Şubat 1332/ 28 Şubat 1917).

Kumkapı’da merhum Şeyh Şamil’in konağında kurulmuş olan cemiyetin amacı “*sanatın terakkisine medar olabilecek esbaba tevessül ile evlâd-u vatanın tenvir-i efkârına hizmet etmek*”¹¹ şeklinde belirlenmiştir (BOA, DH. EUM. 5. Şube, Dosya No: 79 Gömlek No: 30). Ayrıca, işçiler için gece dersleri vermek, sanayi hayatıyla ilgili konferanslar düzenlemek, sanayi ile ilgili Avrupa’da yayınlanmış eserlerin tercümelerini yapıp Türk işçilerinin istifadesine sunmak, sanayi ile ilgili kitap ve risaleler yayınlamak da cemiyetin kuruluş amaçları arasındadır (Fünûn ve Sanâyi, 1910: 79)¹². Cemiyet, nizamnamesiyle birlikte yayınlamış olduğu “*Hasta Kasasına Mahsus Talimatname*” ile de başta üyeleri olmak üzere ihtiyaç sahibi veya iş kazası sonucu ölen ya da sakat kalan işçilere ve ailelerine de gerekli yardımı sağlayacağını beyan etmiştir. Hatta Agâh Bey, “*Meşrutiyet dönemindeki öncü sigortacılık hareketleri*” içerisinde gösterilen (Okay, 1997: 52) ve “*İmalât-ı Harbiye fabrikaları müstahdeminin temin-i istikballeri*”ni sağlamak amacıyla 26 Mart 1910 tarihinde Şura-yı Askeriye tarafından kuruluşu uygun görülen (Fünûn ve Sanâyi, 1910: 53)¹³ *Temin-i İstikbal Sandığının* da *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* üyelerinin eseri olduğunu ifade etmiştir (Aydınlık, 1921: 86).

Cemiyet, bu yıllarda yavaş yavaş gelişmeye başlayan ve İmalât-ı Harbiye işçileri arasında da yaygınlaşan sportif faaliyetleri de desteklemiştir. Cemiyet üyelerinin bir kısmı İmalât-ı Harbiye işçileri tarafından 31 Ağustos 1910 tarihinde kurulan *Altınörs İdman Yurdu* ve *Turan Sanatkâran Gücü* adlı spor kulüplerinin yönetim kurullarında görev almışlardır.¹⁴ *Altınörs İdman Yurdu*, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin* ileri gelen üyelerinden Eyüp Sabri Durukan, Dr. Bahattin Şakir ve Türk Ocağı başkanı Hamdullah Suphi’nin, *Turan Sanatkâran Gücü* de *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* himayesi altındaydı (Arıg, 1996: 30)¹⁵. Hatta *Turan Sanatkâran Gücü* lokal olarak *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti*

11) Cemiyetin nizamnamesinde ise amacı “*Hükümet-i Osmaniye’nin iktisap eylemiş olduğu meşrutiyet idarenin tebasına bahş eylediği hakk-ı içtimaya müsteniden vatanımızda sanatın terakkisine medar olabilecek esbaba tevessül ederek evlad-ı vatanın tenvir-i efkârına hizmet etmek*” şeklinde ifade edilmiştir. Sanayi dergisinde ise cemiyetin amacı “*vatanımızda sanatın terakkisine medar olabilecek esbaba tevessül ederek evlad-ı vatanın tenvir-i efkârına hizmet etmek*” şeklinde ifade edilmiştir (*Sanayi*, Yıl: 3, Sayı: 10, 15 Şubat 1332/ 28 Şubat 1917).

12) Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti üyesi ve İmalât-ı Harbiye Tüfenk Fabrikası Namlu Şubesinde Süleyman Efendi, Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyetinin III. Kongresine göndermiş olduğu 27 Temmuz 1328 tarihli bir mektupta son yıllarda savaş gemileriyle ilgili Avrupa’da önemli gelişmeler olduğuna dikkat çekerek, bu tür gelişmeleri öğrenmeleri için Avrupa’daki fabrikalara ustalar gönderilmesini teklif etmiştir (*TİTE Arşivi*, Kutu No: 220, Gömlek No: 14, Belge No: 14).

13) Temin-i İstikbal Sandığı Talimatnamesi, Fünûn ve Sanâyi dergisinin 5. 6. ve 7. sayılarında yayınlanmıştır.

14) Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti üyelerinden Kazım, Osman Ahmet ve Boşnak Hasan Altınörs İdman Yurdunun, Hasan Musluhittin ve Numan Usta da Turan Sanatkâran Gücünün idare heyetinde bulunuyordu (Arıg, 1996: 28). Günümüzde aktif olan MKE Ankaragücü Spor Kulübü, bu iki kulübün 1923 yılında birleşmesinden doğmuştur.

15) Ankaragücü’nün eski kalecilerinden Natık As da İmalât-ı Harbiye de başlayan bu faaliyetleri Hamdullah Suphi, Bahattin Şakir ve Eyüp Sabri beylerin desteklediğini ifade etmekle beraber bu kişilerin hangi kulübü desteklediğine dair bir görüş bildirmemiştir (As, 1977: 84).

merkezinde bir odayı kullanmaktaydı (Varlık, 2005: 140). Bir bakıma *Altınörs İdman Yurdu* Mustafa Kemalci, *Turan Sanatkâran Gücü* ise Enver Paşacı idi (Arıç, 1996: 30). Cemiyetin *İttihat ve Terakki Cemiyetinin* himayesi altında faaliyet gösteren *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyetinin* 6 Ağustos 1910 tarihinde yapılan birinci kongresine katılması da¹⁶ bu ilişki ile açıklanabilir.

Mevcut bilgi ve belgeler cemiyetin mütareke yıllarına kadar olan siyasi faaliyetlerini açık bir şekilde ortaya koymaktan oldukça uzaktır. Buna rağmen Oya Sencer, Osmanlı'da sosyalist faaliyetlerin ivme kazandığı bir dönemde kurulan cemiyeti, “*sola yakın ve devrimci*” olarak tanımlamaktadır (Sencer, 1969: 227.) Fakat *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* sosyalist veya sola yakın olmadığına dair bazı deliller vardır. Bunlardan ilki Meşrutiyet'in iadesinden sonra Tophane Sanayi-i İdadi Mektebinde muallimlik yapan Ragıp Tevfik'in Edirne Komünist Fırkası kurucusu ve kâtibi sıfatıyla III. Enternasyonal'e yazdığı 7 Eylül 1920 tarihli mektuptur. Bu mektupta Ragıp Tevfik; “*mektebin yüzlere balığ olan sanayi zabitanın mürekkep erbab-ı mesaiyi himaye namıyla tesis ettikleri Sanatkâran Cemiyetine mukabil ben de erbab-ı mesaiden müteşekkil bir sosyalist cemiyet açmaya muvaffak olduğumu*” ifade etmiştir. Bu cümleden de anlaşıldığı gibi Sanatkâran Cemiyeti sosyalist veya sola yakın olmadığı gibi Ragıp Tevfik'in bahsettiği “*sosyalist cemiyet*” de Sanatkâran Cemiyetine karşı kurulmuştur (TÜSTAV Komintern Arşivi: CD No: 24, Klasör No: 31_36, Belge No: 60). İkincisi ise Profinternin¹⁷ 8-21 Temmuz 1924 tarihleri arasında Moskova'da toplanan III. Kongresine Türkiye temsilcisi olarak katılan Hüsamet'in (Özdoğu)¹⁸ kongreye sunmuş olduğu rapordur. Bu raporda iktidar mevkiine gelen liberal ve milliyetçi partilerin iktidarlarını sağlamlaştırmak için işçi sınıfını kullandığını, kendi adamları vasıtasıyla kurmuş oldukları işçi teşkilatlarını ve derneklerini işleri bitince dağıttığı kaydedilmiştir. İktidar partilerinin böyle bir taktik izlemesinin nedeni ise işçilerin örgütlenmesini engellemektir. Hüsamet'in raporunda aralarında *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* de bulunduğu bazı cemiyetlerin oldukça müşkül bir hale geldikten sonra kapatıldığını iddia ediyordu (TÜSTAV Komintern Arşivi, CD No: 25,

16) Yapılan kongreye Osmanlı Sanatkâran Cemiyetini temsilen Maliye Nezareti Vezne Kaleminde görevli Osman Kahraman Bey katılmıştır (*Donanma*, No: 6, Ağustos 1326/ Ağustos 1910). Hatta Selahittin Özçelik, kongrenin ikinci oturumunda oluşturulan Maliye Encümenine Osman Kahraman Bey'in üye olarak seçildiğini belirtmektedir (Özçelik, 2000: 25).

17) 1921 yılı Temmuz ayında Moskova'da kurulan III. Enternasyonal yanlısı işçi örgütüdür. Asıl adı Professionalye Soyuz Internationalnye olan örgütün Türkçe karşılığı ise Kızıl Sendikalar Enternasyonalidir.

18) 1902 yılında Silivri'de doğan Hüsamet'in ilkokuldan sonra Ziraat Teknik Okulu'nu bitirmiştir. I. Dünya Savaşından sonra küçük bir atölyede tesviyeci olarak işe başlayan Hüsamet'in 1921 yılında Anadolu'ya geçmiş ve İmalât-ı Harbiye Fabrikası'nda tesviyeci olarak çalışmıştır. 1921 yılının sonlarında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na üye olmuştur. 1925 yılı Şubat ayında toplanan Türkiye Komünist Partisi kongresinde Moskova Harici Büro ve İrtibat işlerinden sorumlu komiteye seçilmiştir. TKP'nin çeşitli kademelerinde görev yapan Hüsamet'in 1974 yılında vefat etmiştir. (Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, 2. Cilt 1924- Mart 1926*, İstanbul 2013, s. 332-333.)

Klasör No: 32_36, Belge No: 795). Buradan hareketle dönemin birçok cemiyeti gibi *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* de İttihatçılar tarafından kurulup/kurdurulup yine İttihatçılar tarafından yönetildiği veya yönlendirildiği sonucuna varmak ihtimal dâhilindedir. Yukarıda da görüldüğü gibi gerek İttihatçılarla olan organik bir bağından, gerekse uzun süre sekreterliğini yapan Numan Usta'nın¹⁹ *İttihat ve Terakki Cemiyetine* üye olmasından (TBMM Arşivi, Dosya No: 221) dolayı cemiyetin İttihat ve Terakkiye veya İttihatçı sola yakın olma ihtimali Sencer'in iddiasından daha güçlüdür.²⁰

1917 yılı başlarında 800 üyesi bulunan (Sanayi, Yıl: 3, Sayı: 10, 15 Şubat 1332/ 28 Şubat 1917) ve I. Dünya Savaşı yıllarında *Türk Ocağı* ile birlikte faaliyet gösteren cemiyet (Elmas, 1975: 46), 1919 yılının sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür (Aydınlık, 1921: 86).

Sonuç

1918 yılı sonlarına doğru *Altınörs İdman Yurdunun* genç üyeleri bir yandan üzerine düşen görevi yapamadığı için *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetini*, eleştirirken²¹ bir yandan da *Sanatkârlar Yurdu* adı altında “işçi ve sanatkârların ihtiyaçlarına cevap verecek ilimle, irfanla, fenle, sanatla, tarihle, içtimaiyatla hatta musiki ile sporla, ihtiyac-ı medeni ve hayatiyesini temin eyleyecek” yeni bir cemiyetin kuruluşu için çaba gösteriyordu (Genç Sanatkâr 1, 1918). Bu maksatla 20 Aralık 1918 tarihinde Türk Ocağında bir toplantı dahi düzenlemişlerdi. Bu toplantıda kurulacak olan cemiyetin nizamnamesi kabul edildiği gibi yedi kişiden oluşan bir de “*heyet-i müteşebbise*” seçilmiştir. 27 Aralık 1918 tarihinde yapılan ikinci toplantıya, *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti*, *Turan Sanatkâran Gücü* ve *Reh-*

19) 1919 seçimlerinde Mesai Fırkası listesinden İstanbul mebusu seçilen Numan Usta'nın Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan kayıtlarda 1885 yılında Romanya'nın bir liman kenti olan Köstence'de doğduğu belirtilmiştir. Babasının adı Abdülmecit, annesinin adı Cemile'dir (*ESGM Arşivi*: Dosya No: VH. 000111). Fakat Numan Usta'nın milletvekili seçilmesinden sonra basına verdiği demeçlerde doğum yeri ve tarihiyle ilgili bir takım ihtilâflar vardır. Numan Usta, *Vakit* gazetesine verdiği bir demeçte dedesinin Kırımlı olduğunu, babasının İstanbul'a yerleştiğini ve kendisinin de Kasımpaşa'da doğduğunu ifade etmiştir (*Vakit*, 20 Kânun-i evvel 1335/ 20 Aralık 1919). İleri gazetesinin muhabiriyle yaptığı söyleşide de 1884 yılında Kasımpaşa'da Acı Çeşme Mahallesi'nde doğduğunu belirtmiştir (*İleri*, 21 Kânun-i evvel 133/ 21 Aralık 1919).

20) Numan Usta'nın 1919 seçimleri sonunda “*sosyalist mebus*” sıfatıyla parlamento'ya katılmasına sadece Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisinin sıcak baktığını, dönemin diğer sol/sosyalist partilerinin Numan Usta'yı sosyalist olarak kabul etmediklerini hatırlatmakta fayda vardır. Özellikle Türkiye Sosyalist Fırkası, Numan Usta'nın İttihat ve Terakkinin desteğiyle mebus seçildiğini iddia etmiştir (*Alemdar*, 26 Kânun-i evvel 1335/ 26 Aralık 1919). Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Mehmet Emin Yurdakul'un Türk Sazı adlı eserinde “*Demir*” adlı bir şiiri Sanatkâran Cemiyeti'ne ithaf etmesi de cemiyetin İttihatçılarla iyi ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Bkz. Yurdakul, M. E. (1914). *Türk Sazı*. İstanbul, s. 135–136.

21) Altınörs İdman Yurdu'nun kurucularından ve sporcularından Ağâh Orhan, meşrutiyetin iadesinden sonra çeşitli meslek gruplarının birbiriyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını fakat Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin bu anlamda hiçbir faaliyetinin olmadığını iddia etmektedir (*Genç Sanatkâr*, Yıl: 1, Sayı: 1, 15 Teşrin-i evvel 1334/ 15 Ekim 1918).

ber-i Sanayi Terbiye-i Bedeniye Kulübü üyeleri de katılmıştır.²² Nizamnamenin madde madde onaylanması sırasında, özellikle de cemiyetin siyasetle meşgul olup olmayacağı konusunda oldukça sert tartışmalar yaşanmıştır.²³ Tartışmanın uzaması üzerine “*Heyet-i Müteşebbise*”ye nizamnameyi tashih ve tadil yetkisi verilerek toplantı sona ermiştir. Heyet-i Müteşebbise bir yandan nizamname üzerinde bazı değişiklikler yaparken bir yandan da *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* desteğini sağlamaya çalışmıştır. İki haftalık bir çalışmadan sonra cemiyetin siyasetle meşgul olmasını uygun görmeyen heyet nizamnameye son şeklini vermiştir (Genç Sanatkâr, 4, 1918).

1919 yılı Ocak ayının ortalarından itibaren *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti* adına rastlanılmamaktadır. Kesin olmamakla birlikte bu tarihlerde cemiyet içerisinde büyük bir bölünmenin yaşadığına dair güçlü ipuçları mevcuttur. Bu bölünmede cemiyetin siyasetle meşgul olmasını uygun görmeyen bazı üyeler *Sanatkârlar Yurduna* (Elmas, 1975: 46) siyasetle meşgul olanlar ise *erbab-ı say’ ve sanatın hukukunu müdafaa* etmek amacıyla 29 Ocak 1919 tarihinde kurulan *Mesai Fırkası*’na katılmıştır.²⁴ Bu birlikteliğin bir sonucu olarak 1919 seçimlerinden kısa bir süre önce yeniden sahneye çıkan “*Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti*”, *Mesai Fırkası* ile birlikte seçimlerde bütün işçi ve çifti sınıfının ortak hareket etmesini sağlamak amacıyla dönemin sol partileri ve bazı işçi örgütlerinin de katıldığı 24 Ekim 1919 tarihinde Şehzadebaşı’ndaki Ferah Tiyatrosunda yapılan toplantıya katılmıştır (Vakit, 25 Teşrin-i evvel 1335/ 25 Ekim 1919). Ağâh Efendi ise daha önce bahsettiğimiz kongrede, *Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin* Mondros Mütarekesi’nden sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldığını ve yerini “*daha asri, daha şuurlu ve daha mütekâmil bir tarzda teşekkül eden Türkiye İşçi Derneğine*”²⁵ terk ettiğini iddia etmiştir (Aydınlık, 1921: 86).

Cemiyetin bazı üyeleri, İstanbul’un işgal edilmesi ve İmalât-ı Harbiye Tamir Atölyesi’nin kapatılması üzerine, İstanbul’da ki fabrika ve depolardan silah ve mühimmat başta olmak üzere bazı ordu mensuplarını Anadolu’ya kaçırmak amacıyla kurulan gizli

22) Bu cemiyetlerin tamamının kökenleri İmalât-ı Harbiye’ye dayanmaktadır.

23) Kurulacak olan cemiyetin siyasetle meşgul olmasını isteyenlerin başında Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti gelmektedir.

24) Osmanlı arşiv kayıtlarında fırkanın kuruluş tarihi 17 Ocak 1918 olarak geçmektedir (BOA, DH. EUM, 5. Şube, Dosya No: 79, Gömlek No: 30). Fırkanın kurucuları arasında İmalât-ı Harbiye fabrikalarında çalışan işçiler de vardır. Hatta Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin reisi Hasan Musluhittin fırkanın idare heyeti üyeleri arasındadır (Söz, 29 Kânun-i sani 1335/ 29 Ocak 1919). Yine Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin uzun süre sekreterliğini yapmış olan Numan Usta da 1919 seçimlerinde *Mesai Fırkası* listesinden İstanbul milletvekili seçilerek Meclis-i Mebusana katılmıştır.

25) 20 Ekim 1919 tarihinde Kasımpaşa Kulaksız Caddesinde kurulan derneğin amacı “*işçilerin hukukunu muhafaza, hasta ve muhtac-ı muavenet bir halde bulunanlara mümkün olan yardımı ifa ve işçilerin tenvir-i efkârına hizmet etmekten*” ibarettir. Başkanlığını Süleyman, yardımcılığını Ömer Ahmet, sekreterliğini Ömer Şaban, veznedarlığını Süleyman Efendi’nin yaptığı derneğin diğer üyeleri ise Hasan Nuri, Hasan Memduh ve Ali Mustafa Beylerdir (BOA, DH. EUM. AYŞ, Dosya No: 72, Gömlek No: 49).

teşkilâtlarda görev almışlardır. 19 Mart 1920 tarihinde Eyüp (Durukan) Bey tarafından kurulan ve 16 Aralık 1920 tarihinde bir başka direniş örgütü olan *Felah Grubu* ile birleşen *İmalât-ı Harbiye* adlı gizli direniş grubunun (Birinci, 1971: 34) çekirdeğini *Altınörs İdman Yurdu* ve *Turan Sanatkâran Gücünün* sporcuları oluşturuyordu (Arıç, 1996: 35).

Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Reisi
Süleyman Bey

Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Kâtib-i
Umumisi Numan Usta

Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nin Mührü

Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti

Maksad-ı Teşekkülü

1. Madde: Hükümet-i Osmaniye'nin iktisâb eylemiş olduğu meşrutiyet idarenin tebaasına bahş eylediği hakk-ı ictimâ' müsteniden vatanımızda san'atın terakkisine medar olabilecek esbaba tevessül ederek evlâd-ı vatanın tenvir-i efkârına hizmet etmek üzere Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

2. Madde: Memalik-i mütemeddine de meşhud basar-ı hayret ve takdimimiz olan terakkiyât-ı fen ve san'at sayesinde husule geldiği bedihi olduğundan işbu terakkiyâttan memleketimiz sanatkârânlarını da haberdar etmek için cemiyet tarafından sanayiye müteallik kitap ve resail tercüme ve te'lif olunarak gazetelerle neşr ve gece dersleri ve konferanslar tertip olacağı gibi ind-el-hâce tatbikat-ı amelîyede bulunmak üzere imalâthane küşadına dahi gayret edilecektir.

Suret-i Teşekkül

3. Madde: Cemiyete girmeye talip olanların sanatkâr veya muhibb-i san'at ve sahib-i iffet ve namuslu zevattan olmaları şarttır. Dersaadet'te mütemekkin olan talebeler cemiyetinin nizamnamesi muhteviyatına kesb-i vukuf edip ahkâmını tamamıyla kabul ettiklerine dair imzaları tahtında heyet-i idareye bir varaka verirler. Cemiyetin aza-yı mevcudesinden talebeler hakkında izahat alınır. Bade ara-yı umumîye bil-müracaa ekseriyete göre kabul ve adem-i kabul muamelesi icra olunur.

4. Madde: İstanbul ahalisinden olup, cemiyetçe maruf olmayan zevat rehberlerin tavsiyeleriyle kabul olunur.

5. Madde: Cemiyete kabul edilenlerin keyfiyet-i kabulleri nihayet 15 gün zarfında kendilerine bir tezkire ile iş'âr edilir. Kabul edilmeyenlere cevap verilmez.

6. Madde: Kabul edilenler tezkirenin tarih-i tebliğinden itibaren bir ay zarfında kulübe gelmeleri lazımdır. Bu müddet zarfında gelmeyenler sarf-ı nazar etmiş add olunur. Mazereti olanlar da mazeretini ihtar etmeye mecburdurlar.

7. Madde: Cemiyete dâhil olan zevattan evvelâ 10 kuruş kaydiye alınır ve beher mah nihayetinde de miktarı ekseriyet kararıyla tayin edilen bir meblağ te'diye eder.

8. Madde: Aza-yı cemiyetten iki ay te'diyâta bulunmayanlara ihtar yazılır. Üçüncü ay nihayetine kadar da bilâ ma'zeret hiçbir şey te'diye etmeyenler de kayıtları terkin edilir.

9. Madde: Gerek aza-yı cemiyetten ve gerek hariçten bazı hamîyyet-mendân taraflarından verilecek iane ve hediyeler kemal-i memnuniyetle kabul olunur.

10. Madde: Bilâd-ı Osmaniye'de ve gerek memalik-i ecnebiyeden cemiyete dâhil olmayı arzu eden zevat tahriren heyet-i idareye müracaat ederler. Münasip görülürleri kabul edilir. Bu gibileri bittabi içtimalarda bulunamayacakları için sanata dair her türlü malumât ve mütâalalarını heyet-i idareye yazarlar.

11. Madde: Heyet-i idare her 15 günde bir toplanıp icra-yı müzâkerât eyler. İnd-el-icâb vakt-i muayyeninden evvel veya sonra içtima etmesi de câizdir. Heyet-i umumiye dahi heyet-i idarenin münasip göreceği zamanda içtimaa davet olunur.

12. Madde: Heyet-i idare bervechi ati 10 zevattan mürekkeptir.

Heyet-i İdare'nin Teşekkülü

1- Reis-i evvel, 1- Reis-i sâni, 1- Muhasebe memuru, 1- Kasa memuru, 2- Kâtip, 4- Aza

13. Madde: Heyet-i idare intihâbatı için cemiyetin İstanbul azasından lâ-akall nısfı bulunmak lazımdır. Alelâde müzâkerâta sülüs aza bulunması kâfidir.

14. Madde: Reis, heyet-i idareye ve heyet-i umumiyeye riyaset edip, müzâkerâti idare eder. Heyet-i idare azasının her birerlerini vezâifin mihver-i lâyıkında cereyan edip etmediği daima taht-ı teftiş ve nezaret olunur. Reisin gaybubetinde reis-i sâni vekâlet eder.

15. Madde: Heyet-i idare her ay iptidasında cemiyetin hesabâtını teftiş ve heyet-i umumiyeye arz eder.

16. Madde: Heyet-i idare altı ayda bir intihâb olunur. Evvelce heyet-i idarede bulunanların tekrar intihâbları mücâzdir. İdare azasından bir veya bir kaçının gaybubetinde gelecek intihaba kadar hükmü olmak üzere diğerleri intihâb olunur.

Muavenet

17. Madde: Cemiyet, azasından uzun müddet hasta olup, işine devam edemeyenlerden icâb edenlere muavenet-i lâzımede bulunur. Cemiyet azasından biri veya – zevcesi vefatında cemiyet bedenen ve nakden muavenette bulunur.

18. Madde: Aza-yı cemiyetten işsiz kalanların derece-i ehliyet ve liyakatlerine göre yedlerine ehliyet varakası verilir.

Mevad-ı Şettâ

19. Madde: Heyet-i umumiye veya idarenin kararı olmadıkça hiçbir ferd cemiyet namına hareket edemez.

20. Madde: Cemiyetten kendi ihtiyarıyla infisâl edenlerle heyet-i umumiye kararı üzerine kaydı terkin olanlar o andan itibaren cemiyetten hiçbir muavenet ve mutâlebe ümit edemez.

21. Madde: İşbu nizamnameye daha başka maddeler ilave ve bazılarının tadili ekseriyetin kararına vabestedir.

Hasta Kasasına Mahsus Talimatname

Nizamname-i esasimizin 17. Maddesi ahkâmına tevsi' en bervechi zir talimatname heyet-i umumiyece kabul olunmuştur.

1-) Efrad-ı cemiyetten olup da hastalığa dūçâr olanlar vakt-i zayi etmeyerek olbabda teşekkül edecek hasta komisyonuna bil-vasıta haber gönderecektir. Komisyon kendi talimatına tevfi kan hastayı doktora muayene ettirecek ve doktorun vereceği rapor üzerine - hasta zât-üz-zevc ise - hanesinde veya ailesinin rızasıyla muntazam hastanelerden birine kaldırılacak ve her vechle tedavisine itina ettirilecektir.

2-) Hanesinde tedavi olunmayı arzu eden hastalara, hastalığın yedinci gününden, 20. gününe kadar yevmi yedi kuruş, 20. günden sonra hastalığın derecesini anlamak için bir defa daha doktora muayene ettirilerek bundan sonra ki bir mah içinde günde 10 kuruş kadar bir muavenet-i nakdiye de bulunulacaktır. Çalışmaya mani ve temadi edecek hastalıklara hudâ-negerde dūçâr olacak kimselere bervechi ati icra-yı muavenet olunacaktır.

1- Bekâr olup da İstanbul'da kendisine bakacak kimsesi olmazsa şehri 200 kuruş veya hastanelerden birine yatırılacaktır.

2- Zât-üz-zevc ise 150 kuruş.

3- Evlâdı var ise erkeği 15 yaşına, kızı ere varıncaya kadar. Ayrıca nüfus başına da şehri 30 kuruş.

4- Erkek evlâdı 15 yaşından büyük olup da para kazanabilecek bir halde ise hastaya verilecek meblağ şehri 100 kuruş olacaktır.

3-) Efrad-ı cemiyetten biri veya zevcesinin vefatında bir defaya mahsus olmak üzere tedfin ve tekfin masârifi namıyla yalnız 300 kuruş verilecektir.

4-) Kolera, veba, hareket-i arz ve afât-ı semaviye gibi vuku-u muhtemel halât hasebiyle fevkalâde bir masârif zuhurunda muavenetin derecesi heyet-i umumiyenin kararına vabestedir.

5-) Efrad-ı cemiyetten olup da kavanin-i mevzûaya muhalif harekâtan dolayı hapsedilenler ile müskirat ve menhiyyât yüzünden dūçâr-ı kaza ve bu yolda hastalananlar hasta kasasından hiçbir istifade bekleyemez.

6-) Efrad-ı cemiyetten muhtac-ı muavenet bulunanlara cemiyet her vechle muavenet ettiği halde kesb-i ifâkat edip de işine devam etmeyerek ötede beride dolaşanlar umum efrad-ı cemiyetin ızrarını ve bahusus kendi mesleğine karşı pek büyük bir hıyanet işlemiş olacağından bu gibiler cemiyetten tard olunmakla beraber gazeteler ile de teşhir edilecektir.

7-) Efrad-ı cemiyetten bir veya bir kaç memalik-i Osmaniye'den bir şehir veya kasabada olup da muhtac-ı muavenet olurlar ise cemiyetten muavenet-i lâzimeyi görmeleri için buldukları mahalde lâ-akall 15 kişi cemiyet azası bulunmak şart olup, bunların içlerinden intihâb edilecek komisyonun tasdikini hastayı muayene edecek tabibin rapo-

ruyla beraber “*Dersaadet Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti*” heyet-i idaresine göndermeleriyle muavenet mümkün olabilecektir. Heyet-i idare muhtac-ı muavenet kimseye her ay nihayetinde ora komisyonunun göndereceği malumata göre muavenet-i nakdiye de bulunacaktır.

8-) Efrad-ı cemiyetten taşrada bulunanların mevcudu 15’i baliğ olmadığı takdirde görecekları muavenet ancak manevi olabilecektir. Bu yolda merbutiyetlerini muhafaza edenler ileride işsiz kalıp da İstanbul’a avdetlerinde cemiyet o gibi kimselere fabrikalarda veya âher mahallerde iş bulmak için lazım gelen çarelere tevessül edecektir.

9-) Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti’ne taşradan dâhil olmak arzusunda bulunanlar cemiyetten gönderilecek hüviyet varakasıyla beraber nüfus tezkerelerini de göndermeye mecburdur. Nüfus tezkeresi bilâhare iade olunacaktır.

Komisyonun Vezaifi

10-) Heyet-i idarenin vezaifi ağır bulunmak hasebiyle muhtac-ı muavenet olanlara heyet-i idare ile beraber icra-yı teavün etmek üzere ve her mevkinin ihtiyacı nisbetinde aza heyet-i umumiyeden intihâb edilecek ve müddet-i intihâbiyeleri heyet-i idarenin aynı olup, Hasta Komisyonu namı tahtında icra-yı vazife edecektir.

11-) Hasta Komisyonu, haber aldığı bir hastanın vakit geçirmeyerek muayenesini icra ettirmekle beraber doktordan alacağı rapora kendi raporunu da leff ederek heyet-i idareye gönderecektir. Hastanın ilk hastalandığı günü her vechle tahkik etmek komisyonun cümle vezaifindedir.

12-) Komisyon azası münavebe ile veya hastanın civarına en yakın olan azadan biri üç dört günde bir akşam hastayı ziyaret ederek, istifsâr-ı hâtır da bulunacak ve bu suretle hastadan malumat alacaktır.

13-) Komisyon azasından biri hasbel vazife uzak bir mahalle gitmesi icab edip de ey-yâm-ı tatiliyeye tesadüf etmediği takdirde yevmiyesinin 4/3’ü ve üçüncü mevki masârif râhiyyesi, eyyâm-ı tatiliyeler de ise yalnız masârif râhiyyesi verilecektir.

14-) Komisyon, edilecek muavenetin miktarını hastanın cüzdanına kaydetmekle beraber heyet-i idareden verilecek makbuzu dahi hastaya temhir veya imza ettirip heyet-i idareye göndermeye mecburdur. Heyet-i idare komisyon azalarından biri veya bir kaçının talimatname haricinde sui-istimalâtta buldukları bir heyet-i adile muvacehesinde tebeyyün ederse işbu talimatnamenin altıncı maddesi mucibince muamele olunacaktır.

15-) Her ihtimale karşı depozito akçesi olarak heyet-i idarenin mes’uliyeti veznedarın muhafazası tahtında 1000 kuruş miktarında para bulundurmamak lâzımeden olup, mütebaki meblağ ise bankalardan birinde alelusul hıfz edilecek ve bankadan alınacak makbuzlar o ay vuku bulacak içtimalarda heyet-i umumiye ibraz ve muhteviyatından haberdar edilecektir.

16-) İcâbı takdirinde bankadan para almak için veznedarın mühr-ü zatisiyle kabil olabilecektir. Bu mührün emr-i muhafazası heyet-i idareden üç zatın mes'uliyeti tahtına terk olunacaktır.

17-) Efrad-ı cemiyetten biri âher bir mahalle azimet ve avdetinde veyahut nakl-i mekân ettiği zaman heyet-i idareye beyan-ı malumat ve semt-i meşhurunu tahriren ihbar etmeye mecburdur.

18-) Silâhına davet edilenler hizmet-i askeriyede buldukları müddetçe aidat-ı şehriyeden muaf tutulacaklardır.

19-) Her ne kadar cemiyete dâhil olmak arzusunda bulunanlardan yalnız iffet ve istikamet gibi evsâf-ı mümeyyize aranmakla iktifa olunmakta ise de sinni ve derece-i sıhhiyette nazar-ı dikkate alınacak ve 18 yaşını tecavüz etmeyenler kabul olunmayacaktır.

20-) Heyet-i idare ve komisyonun müddet-i intihâbiyelerinin inkızâsında heyet-i umumiyeden rey-i hafî suretiyle beş kişiden mürekkep Tedkik-i Hesabât Komisyonu namıyla bir komisyon intihâb edilecektir.

21-) İşbu talimatnamenin tamâmi-i tatbikine heyet-i idare ve komisyon azası memur olup, icâb-ı hale göre tadil ve tevsi edilmesi müctemi' heyet-i umumiyenin sülûsân ekseriyetine vabestedir.

Kısaltmalar

BOA, DH. EUM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

BOA. İ. DH: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İradeler, Dâhiliye

BOA. Y. PRK. EŞA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik

ESGM: Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

TKP: Türkiye Komünist Partisi

TÜSTAV: Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı

A-) Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı Arşivi

Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

B-) Süreli Yayınlar

- Alemdar, 26 Kânun-i evvel 1335/ 26 Aralık 1919.
Aydınlık, Sayı: 3, 1 Eylül 1921, 85-86.
Aydın Tarihi, No: 41, Ağustos 1927, 2350–2358, No: 42, Eylül 1927, 2451–2457, No: 44, Teşrin-i sani 1927, 2650–2654, No: 45, Kânun-i evvel 1927, 2810–2816, No: 52, Temmuz 1928, 3556–3561, No: 53, Ağustos 1928, 3641–3651.
Bilim ve Sanat, Sayı: 8, Ağustos 1981, 43-45.
Donanma, No: 6, Ağustos 1326 / Ağustos 1910.
Fünûn ve Sanâyi, Yıl: 1, No: 7, 27 Mayıs 1326/ 9 Haziran 1910; Yıl: 1, No: 10, 1 Temmuz 1326 / 14 Temmuz 1910.
Genç Sanatkâr, Yıl: 1, Sayı: 1, 15 Teşrin-i evvel 1334/ 15 Ekim 1918, 2; Yıl: 1, Sayı: 4, 15 Kânun-i sani 1335/ 15 Ocak 1919, 32.
Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 7, Cilt: 2, Sayı: 9, 1 Ekim 1971, 29-35.
İleri, 21 Kânun-i evvel 1335/ 21 Aralık 1919.
MKE Dergisi, No: 13-14, Mart/ Haziran 1977, 84-85
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, , 26 Teşrin-i sani 1325/ 9 Aralık 1909, No: 10, 156, 10 Kânun-i evvel 1325 / 23 Aralık 1909, No: 12, 190.
Ruzname-i Ceride-i Havadis, 11-13 Şaban 1283/ 19-21 Aralık 1866, No: 556–558.
Sanayi, Yıl: 3, Sayı: 10, 15 Şubat 1332/ 28 Şubat 1917.
Söz, 29 Kânun-i sani 1335 / 29 Ocak 1919.
Takvim-i Ticaret, 23 Şaban 1283 / 31 Aralık 1866, No: 48.
Toplumsal Tarih, Sayı: 14, Şubat 1995, 6-11; Sayı: 46, Ekim 1997, 50-53.
Vakit, 25 Teşrin-i evvel 1335/ 25 Ekim 1919.
Yeni Toplum, Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık 1975, 45-53

C-) Kitaplar ve Makaleler

- Akbulut, E.; Tunçay, M. (2013). *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, 2.Cilt 1924-Mart 1926*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
Arıç, V. N. (1996). *MKE Ankaragücü Belgeseli*. Ankara: MKE Ankaragücü Yayını.

- As, N. (1977). "MKE Ankaragücü". *MKE Dergisi*, No: 13-14, Mart/ Haziran, s. 84-85.
- Birinci, İ. (1971). "Milli Mücadele İçin Kurulan Önemli Cemiyet ve Çeteler". *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 7, Cilt: 2, Sayı: 9, 1 Ekim, s. 29-35.
- Elmas, Y. (1975). "Etem Nejat". *Yeni Toplum*, Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık, s. 45-53
- Etem Nejat. (Tsz.). *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, İstanbul: Çiftçi Kütüphanesi.
- Güzel, M. Ş. (1981). "1871 Ameleperver Cemiyeti". *Bilim ve Sanat*, Sayı: 8, Ağustos, s. 43-45.
- Haupt, G. (1963). "Rapport au Bureau Socialiste International Mouvement socialiste en Turquie d'Europe 1910". *Le Mouvement social*, No: 45 Le socialisme et la question coloniale avant 1914, October-December, s. 124-128.
- Okay, C. (1997). "Fünûn ve Sanâyi Dergisi ve İşçi Temin-i İstikbal Sandığı". *Toplumsal Tarih*, Sayı: 46, Ekim, s. 50-53.
- Özçelik, S. (2000). *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sayılgan, A. (1972). *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı -Doğuşu ve Yapısı-*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Serçe, E. (1995). "Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti". *Toplumsal Tarih*, Sayı: 14, Şubat, 6-11.
- Sülker, K. (1955). *Türkiyede Sendikacılık*. İstanbul: Sendika Kültürü.
- Şişmanov, D. (1978). *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965)*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Toprak, Z. (1993). "Amele-i Osmanî Cemiyeti". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, s. 242.
- Tunaya, T. Z. (1975). *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*. (1979). (Türkçesi: Fatma Bursalı), İstanbul: Aydınlık Yayınları.
- Varlık, B. (2005). *Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 Yıl*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, K. (2013). *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yurdakul, M. E. (1914). *Türk Sazı*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.